

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ШКОЛЯРА

Д.Г.Іванова

(кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статті освещаются поликультурные основы процесса социализации личности. Проанализированы научные подходы к определению сущности поликультурного воспитания, раскрыты пути формирования поликультурного мировосприятия у современных школьников.

Multicultural basis of an individual's socialization process are examined in the article. The author analyses the existing approaches to the definition of multicultural education and highlights methods that can be used to shape a multicultural world vision of modern schoolchildren.

Для сучасного етапу розвитку людства характерним є посилення інтернаціоналізації життя, зростання інформаційного, культурного, економічного обміну та співпраці. Відбувається складний процес взаємної адаптації людей, поведінки кожної особистості до традицій і звичок інонаціонального оточення (Н.А.Асипова, О.Н.Джуринський, Н.О.Шубіна та ін.).

Видозміна характеру взаємин між народами зумовлює перетворення соціального середовища, характерною рисою якого є полікультурність. Тому успішна соціалізація особистості сучасного школяра є неможливою без реалізації цього принципу, що передбачає передусім забезпечення такого способу існування, діяльності та спілкування людей різних націй і народностей, який включає багатокультурне безпосереднє оточення особистості, єдність матеріальних і духовних чинників життєдіяльності представників культур різних народів світу в певному соціальному просторі і часі, в конкретних історичних і географічних умовах (Н.В.Мольденгауер).

Ідея полікультурності отримала новий імпульс у зв'язку з розвитком систем комунікації та виникненням нових комунікаційних систем, стимулюванням інтеркультурної взаємодії міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи). Так, у серпні 2005 р. відбулося засідання експертної Ради міжнародної науково-дослідної лабораторії «Учені, педагоги — практикам Європи» в Нідерландах. Серед інших на експертизу було представлено російський науково-дослідний проект «Соціально-педагогічні умови розвитку толерантної особистості в поліетнічному освітньому середовищі», в якому обґрунтовано передумови для створення цілісної виховної системи, що сприятиме підвищенню ефективності соціалізації школярів в умовах міжкультурних і міжетнічних комунікацій.

На засіданні комісії міжнародної науково-дослідної лабораторії у Празі в лютому 2006 р. було ухвалено рішення про підтримку цього проекту і надання йому міжнародного статусу. На жаль, Україна не бере участі у цьому дослідженні разом із міжнародним науковим товариством.

Однак майбуття нашої держави безпосередньо пов'язане з успішним розв'язанням полікультурних проблем. Останнє зумовлено поліетнічним складом населення України – в ній проживають представники понад 147 національностей, які належать до різних етнолінгвістичних сімей і груп, мають різне віросповідання, власну культуру та історію. Все це зумовлює залучення різних етносів до безперервної взаємодії і безпосереднього обміну інформацією. І роль освіти, конкретної освітньої установи, в якій ці обміни розпочинаються ще до того, як дитина зможе ідентифікувати свою належність до тієї чи іншої національності або етносу, не можна недооцінювати. Є всі підстави стверджувати, що у сучасному українському суспільстві закладаються передумови для створення цілісної виховної системи, яка сприятиме підвищенню ефективності позитивної соціалізації школярів в умовах міжкультурної взаємодії та міжетнічних комунікацій.

Мета статті полягає у висвітленні одного з аспектів актуальної проблеми обґрунтування полікультурних засад соціалізації особистості, що до сьогодні залишалися поза увагою дослідників. Зокрема, йдеться про конкретизацію сутності поняття «полікультурність» у контексті соціального становлення та розвитку сучасного школяра, визначення своєрідності принципу полікультурності та його ролі у процесі соціалізації особистості дитини.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідження складових полікультурної основи процесу соціалізації особистості здійснюється здебільшого у контексті культури міжнаціонального спілкування. Наприклад, Т.Бурмістрова, М.Джунусова, Л.Дробіжева розглядали питання спілкування в національній сфері, зробили спробу визначити критерії культури міжнаціонального спілкування.

Мові як одному із засобів, за допомогою якого виражається зміст національної культури, присвятили свої лінгвокультурологічні дослідження відомі філософи, антропологи, філологи: В.Гумбольдт, О.Потебня,

М.Максимович, І.Огієнко, Л.Булаховський, Ф.Боас, Є.Сепір, Б.Уорф, А.Мейє, М.Хайдеггер, В.Вінтгенштейн, Б.Малиновський, Е.Бенвеніст, М.Грані, Ф.Фортунатов, В.Пичета.

У фундаментальних працях таких вітчизняних учених, як Б.Ананьєв, Л.Божович, В.Давидов, А.Добрович, М.Каган, Б.Поршнев під терміном «культура міжнародного спілкування» розуміється міжетнічна взаємодія в усіх значних сферах суспільної життєдіяльності за допомогою обміну, перейняття кращих зразків культури, стереотипів поведінки з одночасним прагненням поширити «своє» «чужим» етносам, окремим їх представникам.

Аналіз етнічного феномена здійснювався в дослідженнях М.Артамонова, С.Арутюнова, Ю.Бромлея та інших. Феномен культури і похідні від нього поняття культури етносу й етнокультурного середовища в загальних аспектах аналізуються в працях М.Бахтіна, В.Біблера, М.Кагана, Ю.Лотмана, С.Маркаряна, А.Моля. Окремі проблеми формування інтеркультурного менталітету досліджувались у працях В.М'ясищева, А.Петровського, Я.Коломенського, В.Кан-Каліка, С.Кондратьєва, С.Леонт'єва, Г.Ковальова, В. Кочеткова та ін.

Проблеми багатокультурної освіти одними із перших вивчали С.Г.Айвазова, А.К.Бабуріна, Л.Ю.Бондаренко, Г.М.Волков, Г.Д.Дмитрієв, Л.М.Дробижева, І.С.Кон, К.М.Мартиненко, В.О.Тишков. Теорії полікультурної освіти присвячені численні праці американських, німецьких дослідників (Г.Фішера, К.Флєсінга, У.Ньюманна, С.Даффі, М.Фернандеса, Г.Міда, Р.Портера, А.Парнелл-Арнольда та ін.).

Опис такими сучасними науковцями, як М.Баретт, А.Г.Данилова, І.В.Калісецька, І.В.Кряж, В.М.Павленко стану сформованості крос-культурних цінностей в учнів засвідчує такі сутнісні моменти: рівень сформованості крос-культурних цінностей пов'язаний з рівнем культури, педагогічної компетентності, соціальним станом, регіоном проживання людини тощо; схожість норм, звичаїв, ціннісних орієнтацій, а також можливість мовного спілкування (як рідною, так і загальнодержавною мовами) та постійне взаємовивчення культур сприяють поширенню крос-культурних цінностей та нівелюють напруження у стосунках з представниками інших культур (1).

Зазначені дослідження, безсумнівно, є ґрунтовною джерельною базою для визначення науково-теоретичних засад процесу соціалізації особистості сучасного учня в умовах багатокультурності. Водночас у проаналізованому науковому фонді поки що не склалось остаточних уявлень щодо структури і змісту полікультурної соціалізації; не розроблено методики розвитку інтеркультурної комунікації як кінцевої мети полікультурного виховання і навчання школярів, не визначено психолого-педагогічні умови ефективності процесу соціалізації особистості в полікультурному середовищі, хоча більшість науковців підкреслюють, що полікультурність виступає невід'ємною ознакою сучасного суспільства.

Вважаємо за доцільне наголосити, що взаємодія в полікультурному середовищі часто загострює проблему адаптації до інших етнічних систем культурних цінностей, а також може привести до трансформації етнічної ідентичності людини, порушень процесу соціалізації. Дійсно, нестабільність темпів соціальної динаміки, перетворення соціальних структур, нівелювання високих моральних ідеалів і цінностей задають нові параметри перебігу соціалізації, висуваючи до дитини підвищені вимоги щодо формування моделей соціальної поведінки, конструювання персональної системи цінностей та ідентифікаційних структур.

Звернення до наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників (Г.М.Андрєєва, Ф.Г.Гуддінс, Н.М.Дембицька, І.С. Кон, Г.Мід, А.В.Мудрик, В.Д.Семенов та ін.) засвідчує існування різних підходів до визначення сутності соціалізації. Цей феномен розглядається як:

- сукупність усіх соціальних і психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дають йому змогу функціонувати як повноцінному члену суспільства;
- двобічний процес, який передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, а також їх відтворення за рахунок власної активної діяльності та включення в соціальне середовище;
- сукупність взаєморозумінь, взаємовідносин із суспільством, в які вступає індивід у процесі формування як особистість;
- процес входження індивідів у суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання.

Таким чином, термін «соціалізація» є багатозначним. У найбільш загальному сенсі під ним розуміється інтеріоризація індивідом певних соціальних норм, моральних правил, ціннісних орієнтацій, знань, настанов, які забезпечують його активне залучення до життєдіяльності конкретного суспільства та взаємодію з ним.

У науковому плані, за визначенням сучасних дослідників, *соціалізація* — це розвиток людини впродовж всього її життя у взаємодії з навколишнім середовищем в процесі засвоєння і відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, до якого вона належить (2; 3). Педагогічний сенс соціалізації полягає в актуалізації свого «Я», розкритті потенціалів особистості, її можливостей, креативної природи.

На нашу думку, головною передумовою успішної соціалізації сучасного школяра є засвоєння того, що людина — це найвища цінність, незалежно від національності, віросповідання, культурних переваг. Тому стан полікультурного простору усередині загальноосвітнього навчального закладу і навколо нього має виключне педагогічне значення, адже виховує все соціокультурне середовище. Відповідно до цього можуть бути побудовані моделі учбових закладів, що діють в різних полікультурних умовах, в тому соціальному середовищі, яке забезпечує оптимальний фізичний, духовний і соціальний розвиток учнів.

Підкреслимо, що соціальне середовище — один із найважливіших чинників розвитку особистості, що нічим не компенсуються й у той же час не усуваються. Для різнобічного розвитку та адекватної самореалізації сучасного школяра потрібне саме полікультурне виховно-освітнє середовище. Причому значуща не стільки його кількісна характеристика (сам факт наявності тих або інших складових), скільки якісна їх своєрідність.

Доречно відзначити, що за останніми науковими даними (В.Н.Гуров, Б.З.Вульф, В.Н.Галіяїна та ін.), людям, які перебувають у полікультурному середовищі, властива значна інтернаціональна активність, у них більше друзів серед представників інших національностей, зростає інтерес до міжнародних акцій, розвиваються товариськість і доброзичливість до оточуючих людей, незалежно від їх національної належності.

Для громадянського виховання в складних умовах багатонаціональної держави перспективною є саме полікультурна педагогіка (Д. Бенкс). Поняття полікультурного виховання (multicultural education) поширювалось у світовій педагогіці з 1960-х, а у вітчизняній уведено в науковий обіг у 1990-х рр. Одне з його перших нормативних визначень дано в 1977 р.: це «виховання, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, в якому представлені дві або більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою» (4, 257).

Полікультурне виховання має чимало спільних цілей з інтернаціональним: розуміння і повага інших народів, культур, цивілізацій, життєвих цінностей, включаючи культуру побуту; усвідомлення необхідності взаєморозуміння між людьми і народами; здібність спілкування; дотримання не лише прав, але і обов'язків відносно інших соціальних і національних груп; розуміння необхідності міжнаціональної солідарності і співробітництва; готовність брати участь у вирішенні проблем іншого співтовариства і етносу. Подібно до інтернаціонального, полікультурне виховання ставить своїм завданням налагодження зв'язків між співтовариствами людей, виходить з необхідності взаємозбагачення культур різних націй. Воно виконує функції, що поєднують міжнаціональну і міжетнічну взаємодію, почуття солідарності і взаєморозуміння; протистоїть дискримінації, націоналізму, расизму. Водночас полікультурне виховання відрізняється від інтернаціонального завдяки акцентуації взаємозв'язку культур, одна з яких домінує; освоєнню культурно-освітніх цінностей; орієнтуванню на співіснування різних культур у спільному соціальному просторі. Відповідно в полікультурному вихованні урахування національних особливостей важливіше, ніж в інтернаціональному. Як помічає американський дослідник Дж.Бенкс, «полікультурне виховання — це не лише суто етнічне явище, але і процес, спрямований на підготовку активних громадян в тривожному і етнічно поляризованому світі» (5, 22).

Полікультурне виховання відбувається в рамках як формальної, так і безперервної освіти, тому має стати не тільки турботою суб'єктів навчальних закладів, але і здійснюватися в культурно-просвітницьких центрах, в сім'ї, церкві, громадських об'єднаннях, через засоби масової інформації. Одним із головних способів організації полікультурного виховання є забезпечення культурологічної спрямованості освіти й уведення полікультурного компоненту в різні навчальні дисципліни. Провідним при цьому залишається дво- та полімовне навчання (рідна мова, мова домінуючого етносу, іноземні мови), яке не лише служить комунікації, але і дозволяє залучатися до різних способів мислення, відчуття, поведінки (6).

Доцільне звернення до таких ефективних методів, що знайшли визнання в педагогічній практиці, як діалог, дискусія, моделювання, рольові ігри та ін. Так, при соціокультурній ідентифікації особистості результативні історичні розповіді, вивчення місцевих звичаїв, етикету; при освоєнні понять багатокультурності — лекції, евристичні бесіди, робота із джерелами; при розвитку навичок міжкультурного спілкування — діалог і ін. (7).

Таким чином, полікультурне виховання учня проходить передусім через вплив національної культури. З одного боку, воно заперечує формування людини поза національною культурою, з іншої — сприяє породженню мультиідентичної особистості як осередку і перетину кількох цивілізацій. Його мета полягає у формуванні національної свідомості, патріотизму, розвитку інтеркультурної комунікації особистості, здатності до діалогу, толерантності, прагнення до взаєморозуміння при безпосередньому і опосередкованому діалозі культур. Усі системи освіти мають бути орієнтовані на цей кінцевий результат, сутність якого полягає в соціальній адаптації, а в ширшому плані — в успішній соціалізації дитини.

Підкреслимо, що ефективна міжетнічна взаємодія не може виникнути сама по собі, цьому необхідно цілеспрямовано вчитися. Рішенню цього завдання служить побудова полікультурного освітнього середовища, яке породжує етнокультурний плюралізм як умову успішної адаптації, що передбачає оволодіння багатствами іншої етнокультури без шкоди для цінностей власної, а також підтримує діалог

культур, в якому жодна з них не може претендувати на право виняткового голосу або єдино правильного світобачення. Таким чином, головною методологічною основою побудови полікультурного освітнього середовища, на нашу думку, є концепція діалогу культур і культурного плюралізму (М.М. Бахтін).

Отже, для ефективної міжетнічної взаємодії й успішної адаптації в полікультурному середовищі виключного значення набувають: знання про культуру, традиції та звичаї інших народів; розуміння значущості етнокультурного різноманіття; шанобливе ставлення до інших поглядів і цінностей, відмінних від власних; уміння долати труднощі в комунікативних і інших формах взаємодії з членами різних етнічних спільнот, іти на розумний компроміс. Саме такий зміст розкриває сутність принципу полікультурності у соціальному вихованні сучасного школяра.

Сенс нової концепції вихователя — не заважати, а допомагати саморозвитку зростаючої людини, вчити її інтелігентності, адекватній самооцінці, активній заповзятливості і взаємодії, умінню жити в полікультурному суспільстві. Створення полікультурного виховно-освітнього середовища, в якому стає можливою успішна соціалізація маленької людини, має бути домінантою в діяльності педагогічного колективу сучасної освітньої установи.

Таким чином, на підставі зазначеного вище можливо зробити деякі узагальнення. Глобальні проблеми соціального прогресу людства вимагають від школи широкого залучення підростаючого покоління до цінностей національної та загальнолюдської культури. Полікультурне суспільство України в контексті сучасної культурологічної парадигми освіти потребує детального вивчення в педагогіці та обґрунтування результативних форм і методів виховання крос-культурних цінностей як основи позитивної соціалізації особистості. У зв'язку з цим необхідні оптимальні умови забезпечення спадкоємності рівнів освіти, організація полікультурного виховного середовища з використанням різних педагогічних технологій, психолого-педагогічний супровід і педагогічний моніторинг процесу соціалізації особистості учня в умовах полікультурності.

Перспективи подальшого вивчення окресленої соціально-педагогічної проблеми ми пов'язуємо із дослідженням шляхів і засобів успішної соціалізації учнів в умовах полікультурного середовища, формування полікультурної компетентності вчителя на етапі його вузівської підготовки.

1. Данилова А.Г. Кросс-культурный анализ категориальной структуры ценностных ориентаций на материале исторических текстов // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №1.
2. Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. – К., 2005.
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студентов пед. вузов / Под ред. В.А.Сластенина. – 3-е изд., исправл. и доп. – М., 2000.
4. International Dictionary of Education. – L., 1977.
5. Banks J.A. An introduction to multicultural education. – Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 1999.
6. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование. – М., 1999.
7. Джурицкий А.Н. Поликультурное воспитание: сущность и перспективы развития // Педагогика. – 2002. – № 10.